

## ПРИНЦИПИТЕ НА КАТЕГОРИЗАЦИЯТА И ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯТА И ТЯХНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА ЕТИМОЛОГИЯТА

Живка Колева-Златева

В изследванията върху лингвистичната категоризация често се цитират думите на Лабов, че “лингвистиката е... наука за категориите, за това, как езикът превежда значението в звук чрез категоризацията на действителността на дискретни единици и мрежи от единици [Labov 1973: 342]. И това е така, защото категоризацията е мощен естествен инструмент на познанието. Така езикът се осъществява като оръдие и продукт на познанието. Тя е познавателно умение “да се вижда сходството в разнообразието” [Taylor 1989: viii]. Важна нейна особеност е, че се извършва автоматично и неосъзнато [вж. тази особеност отбелязана например в: Lakoff 1987]. Категоризацията подобно на формирането на понятията намалява сложността на света чрез обобщаването като мисловна дейност [Feldman 1990: 315]. Като познавателно умение тя е валидна както за формираните в резултат на продължителна еволюция езици, така и за речта на децата и за възрастните, когато се сблъскват с нов предмет или явление. Така семантичната памет на индивида се справя с лексикалния си дефицит.

Например, когато дете по повод на едри смокини, които вижда за първи път, казва: “*Не ща такива малки дини*” (К., 2 г., 6) или като название за брашно използва думата *прах* (А.-М., 2 г., 6 м.; К. 3 г., 8 м.), за семки на диня, пъпеш – *костилка* (А.-М., 2 г., 3 м.), за гълъби – *кокошки* (А.-М., 2 г., 6 м.), за постлана хавлия на плажа – *килимче* (В., 2 г., 5 м.), *покривка* (А.-М., 2 г., 3 м.), за сергия на пазара – *магазин* (К., 6 г., 1 м.), за маруля – “*Купи ми това зеленце*” (К., 7 г.), за лист от лозова сърма – “*Искам да ям само цветето*” (А.-М., 3 г., 4 м.), за подправки в супа – “*Не ща супа с цветя*” (К., 3 г., 8 м.), за грамофонна плоча – “*Каква голяма дискета!*” (К., 6 г.; И. 4 г.), или “*Нанижи ми иглата*” вместо “вдени” (С., 7 г., 4 м.), *отвори* банана вместо “обели” (К., 3 г., 1 м.;

М., 4 г.; В., 6 г.) и т. н., то (детето) намира подходяща клетка за новия предмет или явление в своята семантична памет, като установява сходство по определени признаци между него и вече опознати (а това означава и назовани) предмети или явления.

По аналогичен начин постъпва и възрастният, когато назовава например блистера с таблетки: **картонче, коричка, табличка, таблетка, дюшече** или **платка** или ту като **плик**, ту като **джоб** или **папка** назовава една и съща сравнително нова канцеларска принадлежност, все още без утвърдено название.

И при възрастните, и при децата чрез категоризацията се проявява стремежът към съхраняване на езиковата система в непроменен вид, към използване на отработени средства. Създаваната многозначност е средство и проява на категоризацията. Затова и повечето думи в езика са многозначни.

Изследванията на Рош показват, че за езиковото съзнание (семантичната памет) членовете на категорията имат различно право на членство в нея, че едни се отнасят към нейния център, т. е. могат да бъдат определени като нейни прототипи (най-добри представители), а други – към периферията (по-лоши представители). Този факт се трактува като свидетелство за тяхната различната психологическа значимост (очевидност) [Rosh 1973]. Това, че в категориите съществува противопоставяне на по-типични на по-малко типични представители, на център и периферия, Рош определя като универсален принцип на категоризацията [Rosh 1977]. И важно е да се отбележи, че това е когнитивно обусловен принцип.

Освен това категоризацията предполага и различна степен на абстракция на понятията, които принадлежат към една и съща категория. Тя предполага съществуването на взаимоотношения по линията горе-долу, т. е. наличие на базисно равнище на абстракция (basic level), а също на надбазисно равнище (суперординатно; superordinate level), характеризиращо се с по-висока степен на абстракция, и подбазисно равнище (субординатно; subordinate level), характеризиращо се с по-ниска степен на абстракция. Понятията от базисното равнище са психологически най-значими. Те не са нито твърде общи, нито твърде конкретни. С тях когнитивният апарат работи най-добре (при най-малко вложени усилия – максимум информация). Така се проявява и принципът на когнитивна икономия. На това равнище са организирани и основ-

ните знания на индивида. Базисните понятия са най-употребяваните в комуникативния акт и са сред първите понятия, които усвояват децата [вж. всички тези особености обобщени в: Lakoff 1987]. На основата на усвоените базисни понятия чрез добавянето на допълнителни признаци се образуват подбазисните понятия в детската семантична памет.

Например деца, които не знаят какво означава думата *вежлив* и я тълкуват като назоваваща “*този, който е важен*” (С., 8 г., 5 м.), “*този, който важї*” (К., 7 г., 7 м.), “*този, който вижда надалече*” (Л., 8 г., 7 м.) и т. н., отговарят, че този, който казва “благодаря”, “моля”, “заповядай”, “извинявай” и т. н., е добър човек и обратното — лош. Следователно понятията *добър* и *лош* са централни (или базисни) за категорията “социални поведенчески качества на човека”. Те са психологически най-значими и поради това могат да бъдат определени като най-древни в еволюционен аспект и за езика като социално явление. Понятията *вежлив* и *невежлив* израстват от базисните понятия *добър* и *лош*, като ги детайлизират чрез допълнителни признаци. Тук може да се направи паралел и с хипотезата на Вежбицка, че понятията *добър* и *лош* са сред езиковите примитиви (универсалните езикови понятия, които са вродени) [Wierzbicka 1996]. Те рано и задължително се усвояват от всички деца. Не са културно обусловени. Би трябвало да ги има и във всички езици.

Неведнъж е отбелязвано, че макар и да съществуват различия, между детските категории и тези на възрастния може да бъде открито важно сходство. То се отнася (1) до принципите на тяхното структуриране (наличие на център и периферия, на понятия с различна степен на абстракция) и (2) до признаците, на основата на които се установява сходството между различни предмети, назовани с едно и също название [вж. например Кларк 1984; Andersen 1978; Mervis – цит. по Lakoff 1987]. Тези признаци и структурни особености се определят от възможностите на човешкия перцептивен и когнитивен апарат, който не произволно, а по определен начин, *в зависимост от своите възможности* структурира опознаваната обективна действителност. При това той следва и принципа на когнитивна икономия, като разграничава понятията като базисни и небазисни (надбазисни и подбазисни). Разбира се, не е без значение и това, как е структурирана самата обективна дей-

ствителност, която езикът отразява.

От особена важност е да се открие *как се установява сходство* между различни предмети. Тази дейност е една от най-сложните психологически дейности. И това се дължи на две причини: сходството предполага градуалност (т. е. едни предмети си приличат повече, други — по-малко), то е също така *субективна представа* (курсивът мой – Ж. К.) [Taylor 1989: 60]. Предметите притежават различни признаци и чрез различни признаци те могат да бъдат възприети, означени и обединени в класове. Затова в лингвистиката твърде популярна е позицията, че мотивиращият признак на названието е случаен [вж. например Серебрянников 1977: 167, чието мнение широко се цитира в лингвистичните изследвания].

Но съвременните съпоставително-типологически изследвания на лексикалната семантика, базирани на материал от голям брой езици, показват, че за различните семантични полета може да се говори и за *универсални признаци* на тяхната *категоризация* и *терминологизация*, т. е. на установяване на сходство между деноватите и на назоваване. Така например относно семантичното поле на соматичната лексика Андерсън чрез обобщаване на изследвания, извършени на основата на 50 езика, определя като универсални (най-очевидни) признаци на нейната категоризация и терминологизация признаците “кръглост” и “продълговатост”. До този извод авторката достига, като изследва задължително назованите части на човешкото тяло в различни езици, а също така случаите на полисемия (когато едно соматично название се характеризира с повече от едно соматични значения) и случаите със соматични названия, намиращи се в отношения на морфематична деривация помежду си. [Andersen 1978]. След като са универсални за семантичното поле на соматичната лексика, тези признаци трябва да са и еволюционно най-древни сред мотивиращите признаци на тази лексика. *И това с особена сила би трябвало да важи за най-очевидните сред частите на тялото*. Андерсън доказва, че такива са названията от средното равнище на партонимичната структура на това семантично поле, за което максималният брой равнища са пет и рядко шест. Към това равнище се отнасят лексеми, назоваващи главата, очите, носа, устата, горните и долните крайници (и винаги като нещо различно, т. е. с различни лексеми,

които не се намират в деривационни отношения помежду си). Това са части на тялото, назовани във всички езици. Техните названия са сред първите, които децата овладяват.

За съжаление съобразяването с принципите на лингвистичната категоризация все още не станало практика на етимологичните изследвания. Не се вземат под внимание и принципите на терминологизацията, определящи това, как възприетото е назовано. Причината е подценяването на важността на семантичната реконструкция като цяло, разпространеното мнение, че в семантичната еволюция няма закономерности, и обясняването ѝ главно чрез екстралингвистичния фактор. Но не трябва да се забравя, че фактите на извънезиковата действителност не се отразяват в езика пряко, а се пречупват през призмата на човешкия перцептивен и когнитивен апарат. Затова и позицията, че мотивиращият признак на названието е напълно случаен, именно от когнитивна гледна точка трудно може да намери поддръжка. В това, как обективната действителност е категоризирана и терминологизирана чрез езика, освен че се отразяват нейните иманентни особености, се отразяват и познавателните способности на човешкия хардуер и софтуер.

Следователно едва ли може да се говори за пълна произволност на мотивиращите признаци на названията. И именно изследванията на лингвистичната категоризация могат да допринесат за изучаването на този сложен проблем.

Когато изследва коя да е лексикална единица, етимологът задължително трябва да взема под внимание това, как се е формирала като цяло лексикална категория, към която тя принадлежи. А това означава, че е необходимо лексикалните единици да се изследват чрез съобразяване:

а) с възможната за тях първоначална структура, включваща идентифициращ, т. е. отнасящ към дадена категория, и диференциращ (уточняващ) елемент;

б) с възможния за тях *от когнитивна гледна точка* мотивиращ семантичен признак, както и с невъзможния от когнитивна гледна точка мотивиращ признак;

в) с мястото, което заемат в категорията (а именно център или периферия), а това означава и съобразяване с възможната за тях устойчивост и древност и

г) с механизма на опознаването им. Това означава съобразяване с ролята на концептуалната метафора като неосъзнато средство за опознаване на по-абстрактните области чрез опита и понятията на по-конкретните области [за концептуалната метафора вж.: Lakoff, Johnson 1980; Lakoff 1992]. Така ще се разкрива моделът на концептуализация на изследваните единици.

Нека илюстрираме казаното с примери.

Първо, по въпроса за разволя на много едносъставни названия от двусъставни може да се отбележи следното. Немалко двусъставни названия се констатираат и в речта на децата като проява на лингвистичната категоризация. Те съдържат идентифициращ елемент, който ги отнася към дадена категория, и диференциращ (уточняващ) елемент, който снижава степента на абстракция: свр. например названието “една *оса*, *дето яде блузи*” за молец (К., 4 г., 11 м.); “*червени семки*” за фъстъци (К., 6 г., 10 м.); “*футбол на ръце*” за хандбал (М., 7 г.); “*голям пирон*” за кама (К., 6 г., 6 м) и др.

Подчертаната лексема във всяко едно от двусъставните названия може да бъде определена като негов идентифициращ елемент. Самите детски употреби свидетелстват за това, че тези лексеми в детската семантична памет са записани с по-обща значениа, характеризиращи се с по-висока степен на абстракция. Те се различават от нормативно присъщите им значения в общонародния език. Например думата *оса* е употребена със значение, близко до значението на думата *насекомо* от общонародния език, но едва ли съвпада с него; също и думата *семки* е употребена със значение, близко до значението на думата *ядки*, с което също не съвпада, думата *футбол* е употребена със значение близко до значението ‘игра с топка (със състезателен характер), в която участват много хора’ и т. н. Изразяваните от тези думи в речта на цитираните деца сравнително по-обща понятия се свързват с денотати, които са по-очевидни за тях. Чрез създаването на двусъставно название се стига до изразяване на значение с по-ниска степен на абстракция от значението на самия идентифициращия елемент. Назоваваният чрез него предмет или явление се характеризира с по-ниска очевидност (за самото дете). Цитираните детски употреби макар и да нямат точно същите паралели в езика като социално явление всъщност илюстрират механизма на формиране на подбазисното понятие от базисното чрез добавяне на допълните-

лен различителен признак.

Възможно е много съвременни едносъставни названия да са възникнали именно като двусъставни названия и да са загубили единия си елемент в резултат на тенденцията към езикова икономия. Исаченко определя загубата на формална и семантична разчлененост на названието като “един от основните закони на развитие на лексиката” [Исаченко 1958: 339]. Ако отпадне идентифициращият елемент, е възможно да се “замаскира” от формална гледна точка отнасянето на дадено название към определена категория. А Мартинов отбелязва, че в двусъставното название с течение на времето в плана на израза се стига до загубване именно на идентифициращия елемент, когато той стане лесно предсказуем [Мартинов 1971: 12].

Аналогичен развой са претърпели такива недеетимологизирани соматични названия като *ходило*, *стъпало*, *гледец*, *мигла*, *клепач*. Първоначално те са възникнали като описателни разчленени названия с диференцираща функция – различаващи функционална част (характеризираща се с по-малка очебийност) на дадена по-очебийна част на тялото: напр. “ходило/стъпало на **крака**”, “гледец на **окото**”, “мигла на **окото**”, “клепач на **окото**”. Идентифициращият елемент в тези названия назовава денотат с относително по-голямата очебийност. Че това е така, се доказва и от детското езиково развитие: децата по-рано усвояват названията за ‘око’, ‘крак’ и значително по-късно – за ‘ходило’, ‘стъпало’, ‘гледец’, ‘мигла’, ‘клепач’. С течение на времето идентифициращият елемент в разглежданите названия става излишен и отпада, тъй като се подразбира. Това е в съответствие с тенденцията към езикова икономия. Подобен произход може да се предположи и за етимоните на деетимологизираните названия *длан* и *лакът*, за които се реконструират първоначални значения съответно ‘плоскост’ [в ЭССЯ, V: 64 — ‘плоско, равно място’] и ‘извивка’ [чрез извеждане на етимона на *лакът* от ие. корен \*eI- ‘извивам, огъвам, изкривявам, свързвам’ [БЕР, I: 294]. Става въпрос за развой от първоначални двусъставни названия от типа на \**плоскостта на ръката* и \**прегъвката на ръката/крака* (за свързването на етимона на *лакът* и с част на крака срв със значенията на арм. *olokh* ‘пищял; бедро; крак’, които биха могли да бъдат развити по метонимичен път след деетимологизацията на лексемата, която

първоначално би могла да се свързва и с прегъвката на крака, т. е. коляното). И двете лексеми назовават неочербийни денотати. Затова и при двете е възможен развой от описателни двусъставни названия, съдържащи идентифициращ и диференциращ елемент. И при двете названия се стига до загубване на идентифициращия елемент, отнасящ партонима към цялото.

Това, че в разгледаните соматични названия мотивиращ е функционален признак или друг формален признак, а не признаците “кръглост” или “продълговатост”, които всъщност са най-очербийни за съответното семантично поле, се обяснява с това, че тези названия назовават неочербийни денотати (и затова неназовани задължително във всички езици, късно опознавани от децата). Съобразяването с универсалните признаци на категоризацията и терминологизацията на семантичните полета е особено важно, когато се изследват техни централни лексеми. Именно за тях като мотивиращи би трябвало да са използвани тези признаци.

Както беше вече отбелязано, окото е сред най-очербийните части на човешкото тяло. То е назовано във всички езици. Неговото название едно от първите се усвоява от децата (едно от първите три) [Andersen 1978: 359]. Като предмет окото притежава различни признаци: то е кръгло, блестя, чрез него се гледа. Тези признаци са мотивиращи по отношение на различни названия на окото и негови части, както и на негови действия. Например за рус. *глаз* е регистрирана в староруски употребата със значение ‘топче’. Този факт, както и съпоставката с пол. *glaz* ‘камък’, дава основание за предполагагане на първоначално значение ‘топче’ или ‘камък’ на етимона на соматичното название *глаз* [Фасмер, I: 409]. В случая признакът “кръгъл” е мотивиращ за руското название за ‘око’, изместило като първоначало експресивно название индоевропейското по произход славянско название, представено в повечето славянски езици. Същият формален признак е мотивиращ и за руското просторечно название *шары* ‘глаза’. За етимона на славянския перцептивен глагол, континуант на който е бълг. *гледам*, съпоставката със срвиснем. *glinzen* ‘блестя’ свидетелства за мотивиращ признак “блестя” на перцептивния глагол. Срв. също с бълг. *блещя се* ‘широко ококрвам очи’ < *блещя* ‘блестя’. А за бълг. диал. *гледец* ‘зеница; ирис’, мотивиращ признак е признакът “гледам”.



Кой от всички признаци на окото следва да се разглежда като мотивиращ за най-старото индоевропейско название за ‘око’, континуант на което е и българската лексема *око*? Коя от възможните първоначални вътрешни форми на названието е когнитивно най-проста и следователно е възможна за древната семантична памет?

Това, че етимонът на бълг. *око*, *ие. ok<sup>v</sup>*- е най-старото индоевропейско название на окото, се доказва от факта, че именно него наследяват много съвременни и по-стари индоевропейски названия: срв. лит. *akis*, латв. *acs*, арм. *akn*, лат. *oculus*, гот. *augo*, гот. *auge*, стаск. *ga*, англ. *eye*, тохар. *A ak*, тохар. *B ek*, санскр. *ákṣi*. Този факт свидетелства не само за голямата очебийност на окото като денотат, но и за устойчивостта на неговото название. Според цитираното изследване на Андерсън кръглостта е най-очебийният признак на окото. Също и за децата от ранна възраст кръглостта (при относително неголеми размери на предмета) е сред психологически най-значимите признаци — факт, доказан от Е. Кларк чрез изследване на детските свръхгенерализации. Сред цитираните от авторката примери е и назоваването с една и съща дума на зърно на гърда, връх на оголен лакът, *око* на портрет, лице на снимка — обща за всички тези предмети е кръглостта [Кларк 1984: 230]. Това, че кръглостта е фокален признак се доказва и от ранните детски рисунки. Освен това Кларк цитира и изследване на Адамс и Конклин, където се привеждат примери за отнасяне в една категория на плодовете, *окото*, топката, камъка в индонезийски и на слънцето, луната, звездата, чинията, граха, *окото*, камъка в лаоски —

все названия на кръгли предмети, сред които е и окото [Кларк 1984: 234].

Именно защото окото е очебиен денотат, за етимона неговото най-древно название (индоевропейското) е малко вероятно мотивиращ да бъде признакът ‘гледам’, както това предполагат редица речници на основата на съпоставката с гръцкия глагол *ὄφθαλμ* ‘видя’ [Kluge 1963: 38; Machek 1971: 411; Brückner 1957: 377; БЕР, IV: 844 и др.]. Признакът ‘гледам’ не е очебиен признак на окото, а става въпрос за древно название на денотат с висока очебийност. Руските названия *глаз* ‘око’ и *глазеть* ‘гледам от празно любо-

питство' доказват, че при етимологична връзка между названието за 'око' и перцептивния глагол изходно може да бъде и соматичното значение. Следователно гръцкият глагол ὄφθαλμῶν 'видя' не е доказателство за девербативен произход на индоевропейското название за 'око'. Това, че окото е органът на зрението, не е доказателство за първоначална вътрешна форма "гледец" на неговото най-древно название. Необходими са доказателства от когнитивен характер. Необходимо е да бъде доказано че древното съзнание може да произведе название на окото с такава вътрешна форма. Необходими са доказателства, че перцептивният глагол е по-стар от соматичното название. А такива доказателства няма. И в детското езиково развитие названието за 'око' се усвоява по-рано от перцептивния глагол със значение 'гледам'. От когнитивна гледна точка правдоподобна изглежда връзката с етимона на литовското название за 'камък' *akmuo* (срв. с лит. *akis* 'око'). Но такава хипотеза е свързана с трудности от формален характер.

Принципите на категоризация на семантичните полета би трябвало да обясняват и различната устойчивост на съставлящите ги лексеми. Централните понятия на семантичните полета са по-често изразяваните понятия в комуникативния акт. По-честата употреба на изразяващите ги лексеми би следвало да е предпоставка за тяхната по-голяма устойчивост. "Езиците се намират в непрекъснат процес на изменение, но е напълно разумно да се предположи, че най-дълго съхраняват това, което в тяхната структура е най-фундаментално" [Сепир 1993: 136].

Погледнати в най-общ план, фактите на семантичното поле на българската соматичната лексика потвърждават тази хипотеза. Това, че по-голямата очебийност на дадени части на тялото може да се разглежда като условие за по-голямата устойчивост на техните названия, се доказва както от факта, че старинните български названия *око*, *нос*, наследени от индоевропейската епоха, назовават денотати с висока очебийност, така и от факта, че в съответствие със сравнително по-голямата очебийност на частите от горната половина на тялото спрямо частите от долната половина (закономерност, доказана от Андерсън в цитираното изследване) е сравнително по-голямата старинност на названията на ръката и нейните части в сравнение с названията на крака и неговите части: срв. напр. в българския език индоевропейския про-

изход на названието *рамо*, балтославянския на *ръка*, индоевропейския на *мишица* (срв със значението ‘ръка’ на стб. *мышьца*), от една страна, и праславянския на *нога* и по-късния произход на *крак*, както и фактът че например *прасец* като соматично название е съвсем ново (соматичното значение на думата не е регистрирано в речника на Н. Геров) — от друга.

Трябва да се има предвид, че устойчивостта на названията зависи не само от мястото, което заемат в съответното семантично поле, а също и от действието на други тенденции. Вече беше отбелязано, че фактор за динамиката на соматичната лексика е тенденцията към експресивност, която води до непрекъснатото ѝ обогатяване с нови експресивни названия, които влизат в отношения на конкуренция със съществуващите неутрални названия. Така, независимо от голямата устойчивост на названието на окото, в руския език праславянското название за ‘око’ е изместено от първоначално експресивното *глаз*.

Друга семантична област, която много е изследвана с цел откриване на закономерности в нейната категоризация, са цветовете. На основата на съпоставително изследване на почти 100 езика е констатирано, че езиците, различаващи един и същ брой цветове, кодират едни и същи цветове [Berlin and Kay — цит. по Andersen 1978: 339; Lakoff 1987; Lee 1992: 217; Moonwomon 1994] в съответствие със схемата:

бял		зелен				
	>	червен	>	син	>	кафяв...
черен				жълт		

Универсалията се определя от невроанатомията на цветовиждането [Kay and McDaniel — цит по Lee 1992: 217]. Тя се потвърждава и от фактите на детска реч. Това е извод, до който по експериментален път достига Хайдер чрез изследване на това, как децата назовават цветовете, как ги избират и съпоставят [цит. по Andersen 1978].

В контекста на тази универсалия е изследван развоят на системите на цветовете обозначения в различни езици. Вж. например относно ранния гръцки език цитираното изследване на Мунумън [Moonwomon 1994], където са цитирани и други подобни изследвания.

На тази универсалия не противоречи хипотезата за общ про-

изход на редица индоевропейски названия за ‘жълто’ и ‘зелено’. Известният индоевропеист Бък в своя *Речник на избрани синоними* извежда съответните келтски, италиански, германски, балтийски, славянски и индоирански названия от ие. корен \*ghel-, което мотивира само от формална гледна точка [Buck 1949]. В контекста на цитираната универсалия тази хипотеза получава подкрепа и от когнитивна гледна точка Същата подкрепа получава и идеята за общ произход на англ. *black* ‘черен’ и славянското название за ‘бял’ [Jeffers & Lehiste 1979: 127]

Ето и пример от формирането на категорията време на лексикално равнище в детската езикова система и в общонародния език, чрез който се илюстрира съобразяване с механизма на формиране на понятията от дадена категория.

В детското езиково развитие и в езиковата история се открива паралелизъм и по отношение на формирането на временната терминология от пространствената [Clark 1973; Traugott 1978]. Може да се каже, че ориентирането във времето става на основата на концептуалната метафора **ВРЕМЕТО Е ПРОСТРАНСТВО**. Съществуват мнения, оспорващи този тип еволюция [Weist, Lyytinen, Wysocka, Atanasova 1997: 113–114]. Но фактът, че децата често прибегват до осмислянето и изразяването на временните представи чрез пространствените, свидетелства за по-голямата очевидност и следователно по-малка когнитивна сложност като цяло на пространствените представи спрямо временните и за навлизането в по-абстрактната област на временните представи чрез опита и понятията от по-конкретната област на пространствените представи. Срв. следния пример: “*Мамо, ще ме вземеш ли по-късно?* (от детската градина)” — “*Защо по-късно? Не те разбирам (Цитираното дете обикновено желае да го вземат по-рано от детската градина)*” — “*Ще ме вземеш ли по-късно?* — повтаря въпроса си К. (5 г. и 9 м.). Като разбира, че не се изразява правилно, добавя: “*Как е по-назад?*” — “*По-рано* ли искаш да кажеш?” — “*Да, ще ме вземеш ли по-рано?*”.

Чрез съобразяването с тази когнитивно обусловена закономерност може да се даде обяснение например на факта, че лексеми с един и същ корен са развили значения ‘начало’ и ‘край’. Това е характерно за стб. **начало** и **коняцъ**. Начало и край (в смисъл на ‘време, когато свършва нещо’) имат събитията, а те съществуват

във времето. Предметите, които съставят пространството, притежават определени граници, които не могат да бъдат определени като “начало” или “край”, ако не се съпоставят с определено събитие, свързано с тях. Например книгата получава начало и край в контекста на събитието “четене”, коридорът получава начало и край в контекста на събитието “движение” и т.н. Като се има предвид типологическата особеност пространствена терминология да формира временна терминология, като изходно за корена на разглежданите старобългарски лексеми следва да се приеме значението ‘край (в пространствен аспект)’, а не ‘начало’ или ‘край (във временен аспект)’, т. е. време, когато свършва нещо’. Затова неправдоподобна от когнитивна гледна точка е представената в ЭСРЯ хипотеза за развой на лексемите **начало** и **конецъ** от ие. корен \*ken- ‘възниквам; започвам’ [ЭСРЯ, II: 248].

Когато при реконструкцията на древни лексеми етимологът взема под внимание универсалните принципи на категоризация и терминологизация, той взема под внимание познавателните способности на древния тип мислене. Така се предпазва от пренасянето на съвременни представи и разбирания върху древния тип отражение на действителността. По този начин прилага когнитивен подход и намалява неизбежният за етимологичното изследване субективизъм.

#### ЛИТЕРАТУРА:

- БЕР: Български етимологичен речник. София, 1971...
- Исаченко 1958: А. В. Исаченко. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // *Slavia*, XXVII, Praha 1958, sešit 3, s. 334–352.
- Кларк 1984: Е. В. Кларк. Универсальные категории: о семантике слов-классификаторов и значениях первых слов, усваиваемых детьми // *Психоллингвистика*. (сборник статей). Под ред. А. М. Шахнаровича. Москва, 1984, сс. 221–240.
- Колева-Златева 1997в: Ж. Колева-Златева. Методологични бележки относно етимологичните изследвания по тематични групи (Върху материал от българската соматична лексика) // *Българистични проучвания* 2, В. Търново, 1997, с. 115–128.
- Мартынов 1971: В. В. Мартынов. Анализ по семантическим микросистемам и реконструкция праславянской лексики // *Этимология* – 1968. Москва,

- 1971.
- Меркулова 1965: В. А. Меркулова. О некоторых принципах этимологии названий растений // Этимология 1964. Москва, 1965.
- Павел 1983: В. К. Павел. Лексическая номинация. Кишинев, 1983.
- Сепир 1993: Э. Сепир. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, 1993.
- Серебренников 1977: Б. А. Серебренников. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация (Общие вопросы), Москва, 1977.
- Сетаров 1988: Д. С. Сетаров. Типология номинации, мотивации и лексико-семантических преобразований. Вильнюс, 1988.
- ЭСРЯ: Этимологический словарь русского языка. Под ред. Н. М. Шанского, Издательство Московского университета, 1963 и сл.
- ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков. Под ред. О. Н. Трубачева, Москва, 1974...
- Andersen 1978: E. Andersen. Lexical universals of body-part terminology // Universals of Human Language, ed. by J. Greenberg, vol. 3, Standford, Calif.: Standfort University Press, 1978.
- Brückner 1957: A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
- Buck 1949: C. D. Buck. A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages. Chicado. London, 1949.
- Clark 1973: H. H. Clark. Space, time, semantics and the child. – In: T. E. Moore (ed.), Cognitive development and the acquisition of language. New York: Academic Press, 1973.
- Feldman 1990: R. S. Feldman. Understanding Psychology. New York: McGraw-Hill Publishing Company, 1990 – In: Психология на познанието. Христоматия. Съставител: Л. Андреева. София, 1999.
- Jeffers&Lehiste 1979: R. J. Jeffers, I. Lehiste. Principles and methods for historical linguistics. Cambridge, Massachusetts, London, 1979.
- Kluge 1963: F. Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1963.
- Labov 1973: W. Labov. 1973. The boundaries of words and their meanings. In: Bailey, C.–J. N. & Shuy, R. W. (eds), New Ways of Analysing Variation in English. Washington: Georgetown University Press, pp. 340–373.
- Lakoff 1992: G. Lakoff. The Contemporary Theory of Metaphor – Online. Available: [http://www.ac.wvu.edu/~market/semiotic/lkof\\_met.html](http://www.ac.wvu.edu/~market/semiotic/lkof_met.html), Date of access: 22 June 1999.
- Lakoff 1987: G. Lakoff. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories

- Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- Lakoff, Johnson 1980: G. Lakoff, M. Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago, London, 1980.
- Lee 1992: M. Lee. *Language, perception and the world // Explaining language universals*. ed. by Y. A. Hawkins, Blackwell, 1992.
- Machek 1971: V. Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1971.
- Moonwomon 1994: B. Moonwomon. Color categorization in early Greek. // *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 22, numbers 1&2, 1994, pp. 37–65.
- Rosh 1973: E. Rosh. On the internal structure of perceptual and semantic categories. In: Moore, T.E. (ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press. 111–144.
- Rosh 1977: E. Rosh. Human Categorization. In: N. Warren (ed.), *Studies in Cross-cultural Psychology*. London: Academic Press.
- Taylor 1992: J. R. Taylor. Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Oxford, Clarendonpress, 1992.
- Traugott 1978: E. C. Traugott. Spatio-temporal relations. – In: J. H. Greenberg (ed.), *Universals of human language*, Vol. III, Stanford, CA: Stanford University Press, 1978.
- Weist, Lyytinen, Wysocka, Atanasova 1997: R. M. Weist, P. Lyytinen, J. Wysocka, M. Atanasova. The interaction of language and thought in children's language acquisition: a crosslinguistic study. – In: *Journal of Child Language*. 24 (1997), pp. 81-121. Cambridge University Press.
- Wierzbicka 1996: A. Wierzbicka. *Semantics (Primes and Universals)*. Oxford, New York: Oxford University Press. 1996.